

MARIJUS ŠIDLAUSKAS

Apie karą

<https://doi.org/10.51554/Coll.22.49.08>

Ketvirtą mėnesį besitęsiantis karas Ukrainoje rašantįjį šia tema Lietuvoje verčia svarstyti keletą perspektyvų. Emocingas ir energingas solidarumas su broliais ir sėmėmis ukrainiečiais, totalus solidarumas – ar blaivesnis ir kritiškesnis, tačiau konkretesnis ir tvaresnis palaikymas bei įsipareigojimas, reikalaujantis susigyvenimo su ištikusiais nepatogumais ir numatantis būsimus su(si)varžymus? Juk ilgalaikė strateginė parama reiškia ir ilgalaikį gerovės valstybės vilčių įšaldymą, kuris tik dar labiau kaitins vidaus politinio susipriešinimo aistras. Ukrainiečiams kur kas paprasčiau – kai Hanibalas prie vartų, viską mesk ir eik ginti miesto, kuriame liko tavo motina, vaikai, mylimoji. Betgi esi netipiškas lietuvis, t. y. filologas, ir dar literatas, puikiai suvokiantis, kad tavo amunicija tėra žodis, o karingos ambicijos – mosavimas popieriniu kardu. Kita vertus, tai, kas vyksta, yra ir filologinis žodžių karas, kuriame į mūsų su „karu“ mesta propagandinė „speciali karinė operacija“ (informacinis karas, panašu, vyksta nuo laikų pradžios, kai žaltys melagienomis sugundė Ievą). Kaip literatas, dar gali pasinaudoti ir savąja ginkluote, tarkim, prisiminti didžiųjų rašytojų kartotą mintį, jog didžiausi karai ir revoliucijos vyksta ne mūsų lauke, o mūsų pačių protuose ir sielose. Ir tada karingumas pasitraukia į rezervą, o už smarkias deklaracijas kur kas įdomesnė ir prasmingesnė darosi sąžininga akistata su savimi, nors ir žinai, kad daryti tai viešai – visada rizikingas, gąnėtinais donkichotiškas užsiėmimas. Betgi Don Kichoto pasakyta ir mūsų konkrečiu atveju padrąsinančiai: ietis niekad neatšipina plunksnos, o plunksna – ieties.

Dabar karas mums transliuoja tikrovę jau ne sąvokų, o vaizdų ir emocijų kalba (ut pictura bellum?), paradoksaliai primindamas Horacijaus *Poezijos meną – ut pictura poesis*. Karas radikalizuoja, supaprastina vertybes, bet sykiu jas sujaukia ir iš jų pasityčioja, niekais paversdamas nepaliaujamas rašytojų pastangas ginti vertybių vertybę – žmogaus gyvybę ir orumą. Pirmoji karo auka, deja, yra tiesa, t. y. teisinga informacija apie tikrąją padėtį. Kaip Rusija atėjo iki 2022-ųjų vasario dvidešimt ketvirtosios? Ką iki to laiko veikė jos kultūra ir literatūra? Ką veikėme ir mintijome mes? Atsiverskime dvidešimtąjį *Colloquia* (2008) numerį, Iljos Ku-

kulino studijinį straipsnį „Nusususių drakonų revoliucija: ultradešinioji idėja kaip nonkonformizmo imitacija“, kuris jau signalizavo, ko iš Putino Rusijos galima laukti. Kaistantis sociokultūrinis klimatas, tokios figūros kaip rašytojas Aleksandras Prochanovas ir (tada dar tik) publicistas Aleksandras Duginas, Vladimiro Solovjovo televiziniai pokalbių šou... Ką gi, sulaukėme. Dabar jau akivaizdu – ir iš nususių drakonų dantų gali išdygti zombių armijos, ypač kai daiginimu užsiima reikalą išmanančios jungtinės KGB ir mafijos pajėgos. O niokojamos, priedurtuojamos ir šantažuojamos Ukrainos kontrpuolimas vis neprasideda...

Visi herojiniai epai šlovino karį ir kario žygius. Vergilijaus *Eneidos* pradžia: „Arma virumque cano...“ – karus (ginklus) ir vyrą apgiedu, verčiant pažodžiui. Kita vertus, senovės romėnai puikiai suvokė, kad žvangant ginklams mūzos nuščiūva – inter arma silent musae. Prieštaringo požiūrio į karą apstu ir Biblijoje: antai Kristus, Kalno pamoksle palaiminęs taikdarius (Mt 5, 9), netrukus pabrėžia atėjęs nešti ne ramybės, o kalavijo (Mt 10, 34). Nesu ir nebuvo pacifistas, bet nepriklausau ir smarkuoliams, kuriems karo padėtis sužadina kovos dvasią ir įlieja adrenalino. Juoba kai nuo birželio *casus belli* tiesiogiai grasinama ir Lietuvai. Ilgaamžė karų istorija (ir literatūros apie karą tradicija) neleidžia abejoti, jog karas visada – destruktivus veiksmas, kad ir kaip simpatizuotum aukai, o agresorių smerktum. Ir užmiršti, kad teisingi gali būti karai, tačiau teisingų kariuomenių nebūna. Šiandien neabejojame, jog šį karą turime laimėti (daugiskaitos pirmasis asmuo patvirtina, kad jame dalyvaujame). Vis dėlto, norint iš tiesų laimėti, privalu karą pabaigti, taigi destruktivų veiksmą sustabdyti konstruktyviu atoveiksniu.

Nesiūlysiu rašančiųjų kalbos darbininkų cechui, ką daryti, tik pasvarstysiu, ko derėtų nedaryti. Pirmiausia neužmiršti, kad žodis gydo, bet sykiu žeidžia ir žudo. Nesitaškyti susidorojimo spjūviais ir nuosprendžiais, plūstančiais interneto nuotekomis. Atsiriboti nuo provokacijas, sąmokslų teorijas kurstančio ir joms pasiduodančio kontingento, o į provokacijas reaguoti (jei apskritai reaguoti) *kitoku* žodynu, intonacijomis ir argumentais. Neperkelti karo į kultūros, literatūros lauką, nemosuoti karo kirviu susidorojant su oponentais, kuriems negali ar neišgali pritarti. Nesuvedinėti senų sąskaitų. Bet kuriuo atveju – neprarasti blaivaus proto ir atsakomybės už žodį, kuris, žvirbliu išlėkęs, sugrižta jaučiu ar vanagu. Stebint viešąją erdvę kartais atrodo, kad žodiniu karingumu stengiamės kompensuoti savo nesamą nacionalinį herojinį epą. O juk dvidešimtojo amžiaus mąslesni ir subtilesni Europos dainiai (tarkim, Raineris Maria Rilke) buvo susirūpinę ne kaip nugalėti, o kaip ištvirti – *überstehn ist alles*. Šiandienos

pasaulio žiniasklaidos burtažodžiu tapo tvarumas, ryžtingai pasisakome už tvarų bei harmoningą ekonomikos, gamtos ir žmonių sambūvį, o apsisukę ir prilipę prie savo *feisbukų* niauzgiam ir niaujamės, atnašaudami neapykantos etosui ir patosui – visų karų tėvui maitintojui.

Lietuvių autoriai karo tema yra rašę pakankamai daug ir įvairiai. Karais ir savąja šlove pagarsėjusią Lietuvą savo *Radviliadoje* (1592) aukštino Jonas Radvanas, tautos karingumą kėlė Simonas Daukantas ir Adomas Mickevičius. Kitaip nei šie vyrai, Povilas Višinskis (brošiūra *Vaina, arba karė*, 1906), Jonas Vanagaitis (*Karė. Ar ji žmonijai reikalinga?*, 1907), Vydūnas jau kėlė pacifistines idėjas. (Beje, šaltojo karo laikais Vakarų šalių pacifistinius sąjūdžius mielai rėmė ir finansavo Sovietų Sąjungos specialiosios tarnybos, o nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje veikusi pacifistų Šviesos lyga, vadovaujama Rolando Pavilionio, energingai priešinosi Lietuvos narystei NATO.) Jurgis Matulaitis yra parašęs teologijos magistro darbą *De bello* (Apie karą), kurio mokslinis vadovas buvo Maironis. Gabrielė Petkevičaitė-Bitė paliko įspūdingą *Karo meto dienoraštį*. Iš modernesnių kūrinių minėtinas Algirdo Landsbergio romanas *Kelionė* (1954), įamžinantis karo patirtį ir sykiu įspėjantis. Nesitapatindamas su jokia kovojančia puse pasakotojas karo nešamą sumaištį priima kaip dieviško plano dalį. Romane ritualizuojama gyvybės saugojimo kelionė, paverčiant ją „ne tik mirties baimės genamo žmogaus pasirinkimų grandine, bet ir vidinės permainos aktu“¹. Mūsų temos kontekste pravartu priminti ir kai kurias Landsbergio paskaitų, skaitytų JAV bibliotekose, temas, pvz.: „Imperijos pabaiga: užmirštų tautų atgimimas“, „Vladimiras Putinas: kažkas seno? Naujo?“, „Putin-Rasputin, Dimitry-Smuta“, „Ar gali būti lyginami Nacių ir Sovietų nusikaltimai?“.

Kartais plunksnos meistrai imasi nedėkingo užsiėmimo – papranašauti, ypač tie, kurie po 1990-ųjų sielojosi dėl rusofobijos. Pavyzdžiui, Tomas Venclova, dešimtmečiais įrodinėjęs, kad totalitarinė imperija negali atgimti, o 2014-ųjų kovą buvęs tikras, kad atplėšti Krymo nuo Ukrainos Rusijai nepavyks. Betgi istoriniu nepriklausomybės požiūriu mūsų tautai ir valstybei kur kas lemtingesnė buvo ne rusofobija, o rusofilija ir sovietinis servilizmas, paklaidinę ne vieną kairiosios pakraipos inteligentą valstybės praradimo byloje. Tarp daugelio pavyzdžių – Lietuvių draugija SSRS tautų kultūrai pažinti, našiai pasitarnavusi Lietuvos sovietizacijai, kai 1940-aisiais Hanibalui buvo svetingai atverti valstybės

1 Žr.: Imelda Vedrickaitė, „Karo patirtis: atminties ir ateities formavimas (Algirdas Landsbergis ir Kurtas Vonnegutas)“, *Colloquia*, Nr. 33, p. 95.

vartai. Kaip žinome, už paslaugas šios draugijos nariai pelnė keturis postus marionetinėje Liaudies vyriausybėje (Vincas Krėvė, Justas Paleckis, Povilas Pakarklis, Antanas Venclova), o draugijos išdininkas Petras Cvirka ir bibliotekininkas Liudas Gira tapo liaudies seimo šulais (Gira dar ir švietimo komisaro pavaduotoju). Istorija patvirtina, kad simpatijos ar antipatijos kuriai nors tautai, teisinimais ir kaltinimais yra puiki dirva propagandai ir ideologijai. Atkakliai vadinti rusofobija atsaką į karingą ideologiją, kuri ir atvedė į šiandieninį karą, – ar tai nereiškia prarasti nuovoką agresoriaus ir aukos santykiuose?

Karo nusikaltimų akivaizdoje neapeinama tampa ir bendroji postmodernizmo nuostata *everything goes*. Karas juk ir yra principo *viskas leista* perkėlimas į politikos sritį, jei, sekdami Karlu von Clausewitzu, karą laikysime politikos tąsa, tik kitomis priemonėmis. Gavome ne kartą įsitikinti, kaip vertybinis reliatyvizmas mūsų akyse išvirsta į vertybinį daltonizmą ir cinizmą, prasmės dekonstrukcija nureikšmina ir sujaukia fundamentaliąsias sąvokas, ištrina gėrio / blogio ribas, o šito kaip tik ir reikia naujiesiems *Wille zur macht* pasionarijams bei jų pasaulio pertvarkymo scenarijams. Jų rankose principas *viskas leista* leidžia įgyvendinti jėgos principą ir išlaisvinti naikinimo instinktų svaigulį nukreipiant jį norima linkme. Atkreipsime dėmesį, kad rusiškas žodis *prestupnik* yra žodžio *prestupitj* (peržengti ribas, draudimus, taisykles) vedinys. Pasinaudami liberaliosios demokratijos ydomis (pvz., tuo pačiu vertybiniu daltonizmu ir buhalterine *real politik* morale), taip pat pasitelkę istorinius mesianizmo bei *ressentiment* išteklius, šie pasionariai išmaniai uzurpuoja galios svertus, apdairiai suderina patikrintus specialiųjų tarnybų ir kriminalinio pasaulio metodus, kryptingai įdarbina minios instinktus ir suorganizuoja parodomuosius referendumus. Tokia ciniška demokratijos mimikrijos forma jokia problema valstybei, kuri yra autokratinio-hibridinio valdymo ir hibridinio karo, vedančio į totalinę beprotybę, pirmūnė. Ji gali ištraukti ir teokratijos, ir ultrakairiųjų, ir ultradešiniųjų kortą – kaskart pagal reikalą. Bet agresyvi valia siekti galios veda tik į socialinį ir egzistencinį nihilizmą, destrukciją, taigi, karus. Kokia išeitis? Čekų filosofas Janas Patočka, kurio mintis čia perfrazuojau, jos ieškoti siūlo „ne per pasiaukojimo didžiajam gėriui idėją ar utopinį taikos tarp tautų pažadą, bet per „didingos patirties“ ir „sukrėstųjų solidarumo“ išgyvenimą, kai *filosofija ir politika* atkuriami kaip atnaujinta rūpinimosi siela forma“². Patočka įspėja: žmogus be sielos

2 Čia cituoju Nicolas de Warrenno specialiai lietuviškam leidimui parašytą įvadą iš: Jan Patočka. *Eretiškos esė apie istorijos filosofiją*, Vilnius: Phi knygos, 2021, p. 36.

pasaulio, kaip ir vartotojiškai suvokiama gamta, – tik išteklius, tik disponavimo ir eksploataavimo objektas. O karo sąlygomis – ir ideologinio bei politinio manipuliavimo taikiny s ar auka. Kiek laiko ištersime gyventi sukrėstųjų solidarumo nuotaikomis? Kaip atnaujinti rūpestį siela, jei žodis *siela*, kaip „neatitinkantis jokių moksliskumo reikalavimų“, nūnai paliktas tik religingoms mažumoms ir nuo tikrovės atitrūkusiems poetams? Ar palankus tokiam rūpesčiui mūsų kultūrinis-literatūrinis, akademinis klimatas?

Iš tiesų patys tą klimatą ir kuriam, ir nuo mūsų priklauso, ar jis apatiškai pacifistinis, ar demonstratyviai militaristinis. Rašome recenzijas, organizuojame konferencijas, skelbiame straipsnius, tačiau aistringesnės refleksijos apie kūrybos prasmę ir vertę, galinčios sudominti ne tik literatus, akivaizdžiai trūksta. Apstu profesinės melancholijos. Išmokome eksponuoti savo teorinį pažangumą ir dailiai nuslėpti asmeninę vertybinę poziciją. Gal todėl mūsų tyrimai ganėtinai konjunktūriški, priklausomi nuo projektų finansavimo, o finansavimas jau yra valstybės, tik nebūtinai savos, politika (galėtų būti atmintinė estetsams, tebeneigiantiems literatūros ir politikos sankibas). Mūsų polemikos kultūra, kiek jos turime – arba šaltasis karas, iš padilbų stebint oponentą ir piktinantis jo nuodėmėmis savitarpio adoracijos klubuose, arba įžeidūs provokaciniai išpuoliai, įšaldantys asmeninį ar grupinį antagonizmą. Jei išsižiebia batalijos, tai ne apie *literatūrines*, o *literatų* ir ne *literatūrines-estetines*, o *ideologines-politines* laikysenas, kurias literatai yra maloningai delegavę istorikams. Ir vyksta jos tarsi ant kovos menų pakylos, kur vyrauja puolimo-gynybos schema ir kyšo asmeninės įsitvirtinimo-ištūmimo iš literatūros lauko ambicijos, psichologinės sąskaitos su savimi, savo praeitimi ar įsivaizdavimais ateityje. Tokioje aplinkoje įpras-tos įtampėlės tarp kartų, mokyklų, institucijų supaprastinamos į programinius pareiškimus, akcijas, žygį prieš autoritetus. Autoritetai esą linkę mitologizuoti, todėl laikas praeities mohikanams pamesti totalitarinių laikų *habitus*. Suprask, naujosios kartos šviesuomenė jau išsivadavusi iš totalitarinių rudimentų, ištikimai laikosi mokslinio tikslumo ir objektyvumo reikalavimų ir, kadangi yra įvaldžiusi kritinio mąstymo meną, padarys galą savicenzūrai, mitokūrai ir panašioms totalitarinėms atgyvenoms. Bet ar nereikėtų totalitarinio klimato kūrimo nuopelnais pasidalyti draugiškiau, savikritiškiau, neišijaučiant į visuotinio tiesos žinovo ir atstovo intonacijas? Juk totalinį klimatą kuria ir literatūros lauko jėgų asimetrija (aria vieni, o pavargsta ir pyksta kiti), natūralios ir garbingos mokslinės konkurencijos nebuvimas. Norint autoritetus paneigti, derėtų pirma

autoritetingai reflektuoti jų darbus ir idėjas, dalykiškai padiskutuoti. Pasišovusių reviduoti autoritetus, koreguoti recepcijas ir reputacijas visada daugiau nei autoritetų – bet tai labiau literatūros funkcionieriaus, o ne jos tyrinėtojo *habitus*.

Palankesniai klimatui pasitarautų ir akylesnis žvilgsnis į Ukrainos istoriją, kultūrą, literatūrą. Juk pastarąją reprezentuoja ne tik Tarasas Ševčenka, Ivanas Franko ar Lesė Ukrainka. Su ja genetiškai ar kultūriškai susiję ir tokie rusų literatūros klasikai kaip Nikolajus Gogolis, Michailas Bulgakovas, Michailas Zoščenko, Anna Achmatova. Žinia, visi pastarieji rašytojai buvo nepatogūs oficialiajai rusiškumo linijai, savaip priešsroviniai. Tokie pat neparankūs sovietiniam isteblišmentui buvo ir jų kūrybos tyrinėtojai: Gogolio – Igoris Zolotuskis, Bulgakovo – Marieta Čiudakova, Zoščenkos – Benediktas Sarnovas. Achmatovos atveju toks buvo jos ugdytinis Josifas Brodskis. Antai Zolotuskis (jo tėvas represuotas 1937 m., motina – 1941 m., pats augo vaikų namuose, kuriuos vėliau vadino „lageriu be spygliuotos vielos“) 1990-aisiais pasirašė kūrybinės inteligentijos „Romos kreipimąsi“, kuriame konstatuota, jog baigiasi vienos didžiausių imperijų žmonijos istorijoje egzistavimas, kad prasidėjęs procesas negrįžtamas; raginama atsisakyti imperinio totalitarinio mąstymo, bet kokios prievartos panaudojimo, siūloma įtampas ir konfliktus spręsti dialogu. Persakau šiuos faktus tebesigirdint klausimui „Kodėl tyli rusų inteligentija?“. Šalia besižvalgančių, iš kur vėjas pučia, šalia spontaniškai įsiveiklinusių ar ištiktų nevilties visada buvo ir yra inteligentijos (visų tautų) dalis, kuri netyli, kuri pasirašo kreipimusis, skelbia savo idėjų ir vertybių memorandumus. Nebūtinai viešai, kartais ir savo sąžinės ir padorumo vienutėje. Ir yra žmonių, kurie nespėja surašyti testamentų, už savo tiesą pasirašydami krauju.

Pabaigoje priminsime Patočką, raginusį atkurti rūpinimosi siela formas – ar tai nėra ir didysis literatūros ir meno rūpestis, kurio niekas, įskaitant karus ir marus, neatšaukė? Ir mūsų Radauskas neatšaukiamas: „Tris tūkstančius metų negęsta gaisrai, / Homeras hegžametu rašė gerai.“ Jeigu žmonių negali sujungti gyvenimo ir tikėjimo tiesos, mus galėtų, turėtų sutaikyti žmogaus – o šio karo atveju ir žmonijos – likimo, išlikimo tiesa. Ir tikėjimas, kad kiekvieno karo tikslas – taika. Taip karo tikslą suvokė Aristotelis, kurio mintimis pasiremia ir viešasis Ukrainos karo reikalų patikėtinis Aleksejus Arestovičius. Kaip filologas ir literatas, lieku su savo tikėjimu – ten, kur alsuoja mirtinas pavojus, budį ir gelbstinti jėga. Esame tam, kad ją palaikytume.